

“APTAL OĞLAN”IN MİZAH BAĞLAMINDA VAROLUŞU: ŞOR MASALLARI ÖRNEĞİ

THE EXISTENCE OF THE FOOL IN THE HUMOR CONTEXT: SAMPLING SHOR FOLKTALES

Fatma Zehra UĞURCAN* – Aynur KOÇAK**

ÖZ: Şor Türkleri, Güney Sibirya'nın Kemorovo Bölgesi'nde yaşayan bir topluluktur. Bölgede 20. yüzyılın başlarında başlayan derleme faaliyetleri bugün onların kültürleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Beş farklı kitapta derlenip yayımlanan Şor masalları, Şor kültürüne ışık tutan önemli folklor ürünleridir. Şor masalları yaşamın bir görüntüsünü sunarken birçok farklı tipten yararlanır. Bu tiplerden biri de aptal tipidir. Aptal tipi, masalda vurgulanan özellikleriyle ve masalda başından geçen olaylarla belirli bir amaca hizmet eder. Bunu yaparken mizahtan faydalanır. Şor masallarında aptal tipi, çoğunlukla aile ortamında üç kardeşten en küçüğü veya en büyüğüdür. Bu tip bazen de geçmişi ve çevresi hakkında bilgi verilmeyen daha yüzeysel bir biçimde olarak karşımıza çıkar. Bu tiplerin karşısında ise ya akıllı olduğu vurgulanan veya akıllı olduğu davranışlar yoluyla hissettirilen karakterleri görürüz. Aptal tipinin kullanılması mizahi bir duruma yol açar. Bu mizah daha çok alaya yöneliktir. Aptalın aptallığı o kadar vurgulanır ki dinleyicide veya okuyucuda alayla karışık bir gülümseme meydana getirir. Masalın sonunda ise aptal bir zafer beklemektedir. Aptal ve akıllının konumları yeniden belirlenir. Aptalın aslında akıllı olduğu çeşitli yöntemlerle fark ettirilir. Bu noktaya gelene kadar aptalın yanında birtakım doğaüstü güçlerin olması da aptalın gerçek durumuyla ilgili okuyucuyu düşünmeye sevk eder. “Aptal tipinin altında yatan gerçeklik nedir?” sorusuyla beraber gerçeklik üzerine bir sorgulama başlar. Aptal tipinin bu ikircikli durumuyla anlatıda gerçekleştirmek istediği nedir? Bu çalışmada Şor masalları ekseninde bu soruya cevap aranacak ve aptal tipinin gerçekliği analiz edilerek bunların anlatılardaki işlevi üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken mizah ve aptallık ilişkisine değinilecek ve fenomenolojik yaklaşım yoluyla aptallığın görünen hakikate etkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, tip, aptal tipi, masallar, Şor masalları.

ABSTRACT: The Shoren are a community living in the Kemorovo Region of Southern Siberia. The compilation activities that started in the region at the beginning of the 20th century enable us to have information about their cultures today. Compiled and published in five different books, the fairy tales are important folklore products that shed light on the culture of Shor. Shor folktales make use of many different types while presenting an image of life. One of these types is “fool”. The type “fool” serves a specific purpose with its features highlighted in the fairy tale and events that happen in the fairy tale. While doing this, he takes advantage of humor. In the Shor folktales, the fool often appears as the stupidest of the brothers. This type sometimes appears as a more superficial type that does not provide information about past and its

* Arş. Gör. – Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İstanbul – zehrasenolcan@gmail.com (ORCID ID: 0000-0003-0079-7219)

** Prof. Dr. – Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İstanbul – aynurnazkocak@hotmail.com (ORCID ID: 0000-0002-9555-1088)

This article was checked by Turnitin.

surroundings. In the face of these types, we see the characters that are either emphasized as smart or made to feel smart. The use of the type "fool" leads to a humorous situation. This humor is more about ridicule. Stupidity is emphasized so much that both the listener and the reader smiles sarcastically. At the end of the tale, the fool gets victory. The positions of the fool and smart are determined again. It is noticed that the fool is actually smart by various methods. Until this point, the existence of some supernatural powers along with the fool also prompts the reader to think about the fool's real situation. "What is the underlying reality of the stupid type?" With this question an inquiry begins on reality. What does the stupid type want to accomplish in the narrative with this ambivalent situation? In this study, the reality of stupid type will be analyzed in the axis of Shor folktales and their function in narratives will be emphasized. While doing this, the relationship between humor and stupidity will be discussed and the effect of stupidity on the apparent truth will be explained through the phenomenological approach.

Keywords: Humor, type, the fool, folktales, Shor folktales.

Giriş

Günümüzde yoğunluklu olarak Güney Sibirya'nın Kemerovo Bölgesi'nde yaşayan Şorlar, sayıları bölgedeki Rus nüfusuna oranla oldukça az olan ufak bir topluluktur. Kemerovo Bölgesi dışında kalan Şor nüfusu ise Hakas Otonom Bölgesi içerisinde Taştıp Rayonu ve Askiz Rayonu'nun merkezleri ve köylerinde, Krasnoyarks Krayı'nda, Altay Krayı'nda ve Altay Cumhuriyeti'nde yaşamlarını sürdürmektedirler (Aça, 2002: 1297; Killi Yılmaz, 2016: 254). Dilleri, "tehlikedeki Türk dilleri" arasında kabul edilen Şor Türklerini bugün 20. yüzyılın başlarında derlenip yayımlanan halk edebiyatı ürünleri ile tanımaktayız. Şor masal metinleri, beş farklı kitapta Rusça ve Şorca olarak bulunmaktadır¹ Türk halk edebiyatının zengin anlatı külliyatı içerisinde yer alan Şor masalları, Şor Türklerinin yaşamının bir bölümünü aktarmakla kalmamış, aynı zamanda haklarında çok az bilgiye sahip olduğumuz Şor Türklerinin geleneksel dünya görüşünü anlamamız bakımından da önemli bir kaynak olmuştur.

Şor masalları içerik yönünden oldukça zengin halk edebiyatı ürünleridir. Masallarda yer verilen birçok farklı tipin yanı sıra aptal tipi de Şor masal anlatıcısının sıklıkla başvurduğu bir tiptir. Aptal tipi, birçok farklı topluluğun halk edebiyatı ürünlerinde karşımıza çıkan evrensel bir tiptir. Böyle geniş bir kullanımı olan tipin anlatılardaki mevcudiyetinin altında mutlaka bir amaç olmalıdır. Bu çalışmada aptal tipinin anlatılardaki işlevi, Şor masalları ekseninde ele alınacaktır. İncelemede asıl değinmek istenilen

¹ ¹ Bu kitaplar; G. F. Babuşkin'in "Şor Nıbaktarı", Arbaçakova'nın hazırladığı "Pamyatniki Fol'klora Narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka" serisinin "Fol'klar Şortsev" kitabı, A. İ. Çudoyakov'un derlemelerinden oluşan "Şorskie Skazki Legendı", N. P. Drenkova'nın "Şorskiy Fol'klar", D. A. Funk'un hazırladığı "Şorskiy Geroičeskiy Epos" kitabındaki 'Skazki-Masallar' başlığı, Stepan Torbokov'un "Şoriya Vsyudu Co Mnoy"dur. Kitaplarda yer alan Şor masalları, hazırlanmakta olan "Şor Masalları İnceleme-Metin" isimli doktora tezi için çeviri aşamasındadır.

nokta, aptallık yoluyla kışkırtılan alayın anlatıda yol açtığı sonuçlar ve bununla iletilmek istenen mesajlardır. Bu meseleleri açıklığa kavuşturmak için mizah kuramları ve fenomenolojik yaklaşımdan yararlanılacaktır.

Mizah Penceresinde Aptal

1866 yılında *Hegel*'in öğrencisi *Erdmann* "Aptallık Üzerine" isimli konuşmasını yapacağı sırada, konuşmanın salondaki dinleyicilere duyurulmasıyla birlikte salon kahkahaya boğulmuştur (Musil, 2018: 36). Henüz konuşmanın içeriğini dahi bilmeyen dinleyiciler, aptallık kelimesini duyunca neden bu kadar gülmüş olabilirler? Bu soruyu daha da genişletirsek, "insan aptallığa neden güler?" Bunun cevabını ararken bir anda kendimizi çok eski dönemlerde buluruz. Gülme eylemi, antikçağ filozoflarından 20. yüzyıl halkbilimcileri ve sosyologlarına kadar pek çok düşünür tarafından derin bir olgu olarak kabul görmüş ve her dönem enine boyuna tartışılan bir konu olmuştur.

Yüzlerce yıldır konuyu çeşitli bakış açılarından tartışan aydınlar, toplumu güldüren en büyük ortaklıklardan birinin aptallık olduğu sonucuna varmışlardır. Aptallık ve mizah arasındaki ilişkiye bugüne kadar çeşitli mizah kuramlarıyla açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Üstünlük kuramı, aptallığın mizahi gösterimi ve toplumun buna gülmesini, kişinin kusurlu kabul edilenin karşısında kendi kusursuzluğunu ve mükemmelliğini hissetmesi, böylece üstünlüğünü kanıtlaması ve bunu gülmeye dışa vurması olarak ifade eder. Mizah teorilerinden bir diğeri olan uyumsuzluk kuramı ise, aptallığı toplumsal uyuma ters düşmesi ve toplumun bu uyumsuzluğa gülmeye tepki vermesi olarak açıklar (Morreal, 1997: 8-34).

Endüstriyel toplumlarda aptallığın mizahi kullanımı üzerine çalışma hazırlayan *Davies* ise insanın aptala gülmesinin ardındaki nedene odaklanır. Yazar, her insanın mutlaka endişelenecek bir nedeni olduğunu dile getirerek, bu endişeli insanın demirden kafeslerin getirmiş olduğu kısıtlamaları ve 'dayatılan gerçekleri' aşmak için çözüm olarak 'kendinden daha aptal olduğunu düşündüğü varlıkla alay etme' yöntemini geliştirdiğini öne sürer ve bu sayede aptal ve mantıksız olmadığına dair insan, kendisini güvenceye almış olduğunu belirtir (Davies, 1988: 3-11).

Aptallık güldürür. Peki insanı güldüren aptallığı nasıl tanımlamak gerekir? Törenlerde, edebi eserlerde bizleri güldüren aptallık, zihinsel bir kusur mu yoksa basit düşüncesizlikler mi ya da tamamen iç içe geçmiş ve insanı düşünmeye sevk eden bir anlatı unsuru mudur? *Musil*, her akıllılığın kendi aptallığına sahip olduğu fikrini dile getirir (2018: 55). Aynı mantıkla her aptallığın içinde de bilgece bir şeyler bulunur. Aptallığın kendine özgü bir hali vardır. Bu öyle bir haldir ki henüz adı geçer geçmez yüzlerde alaycı bir gülümseme meydana gelir.

Fromm, zekâyı, bağımsızlığın, cesaretin ve canlılığın bir fonksiyonu olarak görürken; aptallığı, teslimiyetin, korkunun ve ölgünlüğün bir sonucu

olarak görür. Aynı zamanda her bireyin belli bir zihin gücüyle dünyaya geldiğini ve dış faktörlerin insanın aptal ya da akıllı olmasına etki etmediğini dile getirir. Buna karşılık insanların önemli bir bölümü kolayca görülmeyen sebepleri görme, çelişkileri ve benzerlikleri fark etme yeteneğinden yoksundurlar. Bu insanlar düşünmek ve sorup sormak yerine kalıp fikirlere saplanırlar (1995: 152). *Fromm*'un aptallığın ölgünlük olmasıyla ilgili yorumuna benzer şekilde *Adler* de bir düşünme biçimi olan aptallığın mantığa cevap vermeyecek soğuklukta olduğunu ve ancak zorlamalar sonucunda mantığa uyduğunu dile getirir (1983: 66). Aptallık üzerine yapılan bu iki değerlendirmeye göre aptallık, tepkisel bir varlık olan insanın olağandışı ve uyumsuz davranarak tepkisiz olma durumu olarak açıklanabilir. Aptal, aşağılanmaya maruz kaldığında bile bunu engellemeyi denemeyecek kadar donuktur. İnsanlara gülünç gelen ise, uyumsuzluğu ortaya çıkaran bu donuk tablodur.

Erasmus, aptallığı kişileştirerek konuştuğu "Deliliğe Övgü" yapıtının henüz başında aptallığın insanlar üzerindeki etkisini şu sözleriyle açıklar:

"... karşınıza çıkıvermemle birlikte çehrelerinizi sıra dışı ve beklenmedik bir nur kapladı, capcanlı dikiliverdi alınlarınız ve gem vuramadığınız kahkahalarınız bana doğru öylesine yankılandı ki, sanki her bir taraftan sükün edip burada toplaşan sizler Homerus'un sözünü ettiği dert unutturan tanrısal şaraptan yudumlamış da çakırkeyif olmuştunuz." (2019: 5)

Tüm bu fikirlerden yapılan çıkarım, aptallık ve mizah arasındaki ilişkinin temelinde uyumsuzluğun güldürme fonksiyonunun bulunduğuudur. Aptallık, toplumsal normlara ve toplumsal kabule aykırılığı sebebiyle her yerde ve her zaman güldürür. Ondan kaynaklanan güldürü yoğun bir kahkaha tufanına yol açmaktan ziyade alayı kıskırtır. Bu noktada aptallığın mizahla ilişkisinin aslında daha çok alayla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Fenomenolojik Yaklaşımla Aptal

Aptallık ve mizah arasında bir bağ kurulduğu ve bundan yaşamın birçok alanında olduğu gibi edebiyatta da faydalandığı kesindir. Edebiyatta anlatımı oluşturan hiçbir unsurun amaçsızca kullanılmadığı gibi aptal tipinin kullanımı da boş ve amaçsız değildir. Olumlu ve olumsuz tipin anlatılarda bir konumu vardır ve bu konum belli bir amaca hizmet eder. Olumlu-olumsuzluk doğrusunda aptalın nötrlüğü sembolize etmesi, aslında onun belirsiz bir aralıkta bulunduğunu göstermektedir. Aptal, ne tamamen olumlu ne de olumsuz taraftadır. Deyim yerindeyse o, etliye sütlüye karışmaz, etkisiz bir unsurdur. O, anlatı sonunda esas konumuna ulaşacak büyük bir gizemdir.

Aptalın belirsizliğini anlamlandırmak için ona bir de aynada bakmak gerekir. O, gerçekten görüldüğü kişi midir? Yoksa aynanın karşısına

çıkardığımız zaman tam tersi bir kılığa mı bürünür? Aptalın bu yönünü açıklamak için fenomenolojik yaklaşımdan yardım almak gerekir. Fenomenolojik yaklaşımın öncülerinden *Husserl* için gerçek görecelidir. O, bunu doğal ve felsefi bakış başlıkları halinde ikiye ayırarak açıklar. Doğal bakışta gerçeklik görüldüğü gibidir. Ama felsefi bakış sorgulamaya odaklıdır; o gerçeğin ne olduğu üzerine yoğun bir gözlem yapar ve gerçeğe karşı güvensiz bir duruş sergiler. Felsefi bakışta bilginin eşleştiği nesneyle uygunluğu tam bir bilmecedir (2003: 48). O halde toplumsal gerçeklik de güvenilirliğini kaybeder. Gerçeğin tam olarak ne olduğu sorusu büyük bir gündem oluşturur. Artık hazır bilgi inandırıcı değildir. Onu yeniden incelemeli, altını üstüne getirmeli ve yeniden adlandırmalıdır.

Mizah ve aptallık ilişkisini fenomenolojik bakış açısından değerlendiren *Zijderveld*, aptallığın evrensel bir fenomen olduğunu dile getirir, onu 'geleneksel aptallık' olarak açıklar ve onun en önemli işlevinin gerçeği ters yüz etmek olduğu sonucuna varır. Aptallığın edebi alandaki işlevi anlamlarla oynamaktır (1982: 10). *Zijderveld*'in aptallık üzerine ortaya koyduğu bu görüşlerini *Davis* ve *Mulkay*'ın fikirleri de destekler. Ancak onlar daha çok meselenin 'mizah' yönünü ele almışlardır. *Davis*, mizahın gerçeklik üzerine saldırgan bir tutum sergilediğinden ve böylelikle altında yatan esas yapıyı ortaya çıkarma kabiliyeti bulunduğundan söz eder (1993: 28). Aslında bu bir nevi gerçeklik savaşıdır. Mizah gerçeklik üzerine düşündürür ve onu yenilgiye uğratmaya çalışır. Bu, aslında aptallık ve mizahın ortak mücadelesidir. İkisi birden gerçekliğin üzerindeki maskeyi düşürmek için savaşırlar. Asıl soru, bu savaşta kimin galibiyet elde edeceğidir. Genellikle geleneksel aptallığın bu savaşın galibi olduğu durumlarla karşılaşılır.

Gerçeğin dönüştürülebilirliğinin mizahtaki görünümünü *Bergson* 'akis' sözcüğü ile açıklar. Mizaha dayalı anlatılarda önce kahramanlar muayyen özelliklerle sahnede belirirler. Ardından bunların vaziyet ve rolleri alt üst edilir, tersine çevrilir ve komik bir durum elde edilmiş olur (2017: 62). Böylece anlatı fenomenolojik düzlemde ilerlemeye başlar. Dinleyici/okuyucu başlangıçta verilen bilgiyi sonda bambaşka bir pozisyonda bulur. Dinleyicinin gözü önünde genel geçer gerçeklik sorgulanmış ve her şeyin bambaşka olabilme ihtimali gizlice ve sessizce anlatılmıştır.

Geleneksel aptal tipinin anlatılardaki kişisel yolculuğu genellikle toplumsal hiyerarşide en aşağıdan yukarı doğru seyrederek anlatılarda aptal bazen karşımıza evin en küçük çocuğu olarak çıkar. O, varoluşundan itibaren itilip kakılan ve aşağılanan bir aile üyesidir. Bazen de anlatı kahramanları, aptallığı izleyici ve dinleyicinin gözleri önünde bir maske gibi üzerlerine geçirirler. Her iki şekilde de bu tip, aptallık kisvesi altında yaşamın içerisinde öylesine görünmezdir ve öylesine aşağılanır ki onun etkili bir hale gelmesi neredeyse imkânsız görünür. Ancak anlatı sonunda ortaya çıkan tablo bunun tam tersini gösterir; aptal artık anlatının başındaki kişi değildir, bambaşka bir pozisyona erişmiştir. Aniden, inanılan ve kabul edilen gerçek

dağılır, karışık ve sorgulanmaya hazır hale gelir. “Aptal, gerçekten aptal mıdır?” sorusu gün yüzüne çıkar.

Mizah Ekseninde Aptalın Dönüşümü

Şor masalarında aptal ve bunun zıddı olarak akıllı olma hali bir arada sunulan iki karakter özelliği olarak sunulur. Bir tarafta aptallık özellikleriyle tanımlanan kahramanlar varken, diğer tarafta akıllı ve kurnaz olma özelliğiyle bilinen kahramanlar tanıtılır. Masalarda bu iki tipi birbiriyle iç içe geçmiş olarak buluruz. Aptallık ve akıllılık her an birbirini eritecek iki zıt kutup ama aynı zamanda iki farklı parçanın iç içe geçip birleştiği bir bütündür. Bu iki parça her an yer değiştirebilir, birbirinin yerine geçip dönüşebilir. Bu yönleriyle birbirleriyle hem kavgalı hem barışık iki karakter özelliği izlenimi bırakırlar.

Masalarda aptallığın ve akıllılığın bir arada bulunduğu bu kararsız durumun kullanılması mizaha zemin hazırlar. Belki de anlatıcı bilinçli olarak aptallık ve aptallığın dönüşümü temalarının kullanımıyla yer yer mizahı hedef alır. Bu durumun söz konusu olduğu masalarda aptallık girişte okuyucuya duyurulur. Bazen de aptal ve akıllının doğrudan bu şekilde tanımlanmadığını ancak kişilik özelliklerinin davranışlar veya göndermeler yoluyla bu yönde vurgulandığını görürüz. Böylece en başından aptal veya saf olduğu bir şekilde ifade edilen kahramanın maceraları ve yaşadığı dönüşüm daha fazla şaşırtıcı ve dikkat çekici bir hal alır. *Üç Göz, Aptal Avcı, Mutluluk Kuşu, Bana Şarkı Söylemeyi Öğret, Alık Oğlan ve Şeytan, Çaçtan ile Kopçet* isimli masallar bu tip masalara örnek teşkil eder.

Üç Göz masasında² üç kardeşin en büyüğü *Üç Göz*'dür. *Üç Göz*, masalın başlangıcında kardeşlerinin ağzından “*Sen fare burnundan kan akıtamayan kişisin, seni besleyeceğimize köpeği besleriz daha iyi.*” şeklindeki sözlerle son derece beceriksiz, korkak ve sakar olarak tanıtılır (Arbaçakova, 2010: 242-244). Aslında açıkça ifade edilmemiş olmasına rağmen *Üç Göz*, evin “aptal oğlan”ıdır. *Üç Göz*, bir gün yokluk ve zor şartlara rağmen ava çıkar. On gün boyunca tek bir hayvan dahi avlamayı başaramayan *Üç Göz*, nihayetinde dağ iyesiyle karşılaşır. Dağ iyesi, *Üç Göz*'e yardım edeceğini söyler. *Üç Göz*'ün en basit işleri bile başaramadığını görünce sinirlenen dağ iyesi, en sonunda hayvanları kendisi vurur ve derilerini kendisi soyar.

Dağ iyesiyle karşılaşma *Üç Göz* için bir dönüm noktasıdır. Buraya kadar saf, beceriksiz, sakar ve tembel rolünü hakkıyla oynayan *Üç Göz*, elde ettiği ganimetleri satmaya gittiğinde birdenbire dinleyiciyi hayretler içinde

² Masal “Pamyatniki Fol’klora Narodov Sibiri i Dalnego Vostoga” serisinin “Şorskiy Folklor” isimli cildinde sayfa 242-259 aralığında bulunmaktadır. Masalda, üç kardeşin en beceriksiz ve safı olan *Üç Göz*'ün bir gün tek başına ava giderek dağ iyesiyle karşılaşması ve ondan aldığı yardımların hayatını değiştirmesi anlatılır. Dağ iyesi *Üç Göz*'e yardım ederek onun avdan zengin ganimetlerle dönmesini sağlar. Avdan elde ettiği kürkleri satarak zenginleşen *Üç Göz* adeta bambaşka birine dönüşerek saflık, beceriksizlik örtüsünü üzerinden atar ve kendisini hor gören kardeşlerinden dolayı olarak intikam alır.

bırakacak bambaşka bir kişilik özelliğine bürünüverir. Bir tüccarı kandırarak mallarını değerinden yüksek fiyata satar. Üç Göz adeta intikam hırsıyla kuşatılmış gibidir. Bunu o kadar tabii bir edayla gerçekleştirir ki göze batmadığı gibi dinleyicinin/okurun mizahi duygularını da harekete geçirir. O, artık mazlum değil, bir zalimdir. Üç Göz, kardeşlerine kürklerinin küle dönüştüğünü, külleri satarak da zengin olduğunu anlatır. Bunu duyan kardeşler varlarını yoklarını yakarak küle dönüştürürler. Masalın bu aşamasında karakterlerin değişimi son derece dikkat çekicidir; başlangıçta aptal olan akıllıya, akıllı olan bir anda aptala dönüşmüştür. Üç Göz yaptığı bu son hamleyle yetinmez, yolda gördüğü kötü niyetli Kazakları³ da kardeşlerinin evine göndererek kardeşleri ve eşlerinin zulme uğramalarına sebebiyet verir. Dayak yiyen kardeşlerini sözde iyileştirmek amacıyla 'yanlılıkla' öldürmesi de masalın son vurucu hamlesidir. Böylece karakterin dönüşümü tamamlanmış, aptallığın gerçekliği, dinleyici/okuyucunun algısında soru işareti olarak bırakılmıştır.

Üç Göz'ün uğradığı psikolojik saldırı başlangıçta mizaha hizmet ederken, kahraman için de bir ıslah aracı vazifesi görür. Bergson, komik olanı analiz ederken onun ıslah edici yönünü de ele almıştır. Bergson gibi Chris Powell da mizahı sosyal ıslah edici bir yöntem olarak tanımlamıştır (Kuipers, 2016: 51). Üç Göz masalında gerçekliğin dönüşümünün yanı sıra aynı zamanda mizahın bu ıslah edici yönü de gözler önüne serilmektedir. Son derece beceriksiz, safça davranan, aşağılandığı zaman dahi üzerinden uyuşukluğunu atıp karşılık vermeyen Üç Göz, alaylar ve mizah vasıtasıyla terbiye edilerek bütünüyle başka bir insana çevrilmiştir.

Aptalın akıllıya dönüşümünün bir başka örneği olan *Aptal Avcı* masalında⁴, Üç Göz masalına benzer şekilde kardeşleri tarafından hor görülüp aşağılanan, ava götürülmeyen, 'aptal' etiketi reva görülen bir adam hikâye edilir. Bir gün yengesi bu aptal avcıya yardım eder ve ava gitmesini sağlar. Ava giderken yengesinin ona verdiği sihirli bakır broş, aptal avcının dönüşüm geçireceğine işaret eden bir alamettir. Broşun gücü, avda geçirdiği zamanda aptal avcının karşısına dağ iyesini çıkarır. Dağ iyesi günler sonra ona büyük bir av ganimetini getirip teslim eder ve görünmezliğe bürünerek aptal avcıyı evine götürür.

Mutluluk Kuşu masalı⁵, aptallığın ve bilgeliğin aynı karakterde iç içe geçtiği bir masaldır. Masalın başında kısaca aptal oğlan olarak tanımlanan

³ Şor Türkleri Ruslardan söz ederken "Kazak" isimlendirmesini tercih ederler.

⁴ Masal, "Şorski Skazki Legendı" isimli kitabın 63. ve 70. sayfaları arasında yer almaktadır. Masalda kardeşleri tarafından hor görülen aptal oğlanın yengesinin verdiği bakır broşla nasıl hayatının değiştiği ve eski halinden uzaklaşarak nasıl bir dönüşüme girdiği anlatılır. Bakır broş sayesinde dağ iyesinin yardımlarına ulaşan aptal oğlan artık zengin ve mutlu bir adamdır.

⁵ Masal, "Şorski Skazki Legendı" isimli kitabın 77. ve 85. sayfaları arasında yer almaktadır. Masalda ailesi tarafından hor görülen aptal oğlan, tarladaki ağacın başını yiyen altın tüylü kuşu yakalayamasa da ondan iki tüy almayı başarır. Bunları satarak kazandığı parayla kendisine bir at alır ve kuşu bulmak için bir yolculuğa çıkar. Atının da yardımlarıyla

kahraman sonraki cümlelerde “40 yaşına kadar ocağın yanında hiçbir şey yapmadan yatmış, yüzü ve vücudu ocaktan yanmış, huş ağacı kabuğu gibi kahverengi olmuştu.” şeklinde (Çudoyakov, 2010: 77) biraz mizah biraz da acıma duygularına yönelik bir biçimde dinleyici/okuyucuya tanıtılır. Aptal oğlan, tarladaki ağacın yapraklarını yiyen kuşu suçüstü yakalamayı başaramayan iki kardeşinden sonra birdenbire harekete geçer ve babasının kendisini ciddiye almamasına ve küçümsemesine aldırmandan olayın aslını anlamak için tarlaya gider. Ağacın yapraklarını yiyenin altın tüylü bir kuş olduğunu keşfeder. İki denemede kuşu yakalayamasa da birer altın tüy elde etmeyi başarır. Bu tüyleri satarak para kazanırlar. Aptal oğlan, kazandığı parayla hastalıklı ve zayıf bir at satın alır. Tam kendini ispatlayacağı sırada sergilediği bu komik davranış, aptal oğlana gülmemize neden olur. Aptallığını daha çok ispatlamaya çalışıyormuşçasına atı sırtlayarak eve götürür. Çünkü at onu taşıyacak durumda değildir. İyi bir bakımın neticesinde at güçlenir ve iyileşir. Hatta at öyle iyi bir duruma gelir ki anlatı boyunca aptal oğlanın maceralarının en önemli yardımcısı görevini üstlenir. Böylece aptal oğlanın aptalca davranışı aslında yeni bir gerçekliğin öncüsüdür. Bir süre sonra aptal oğlan yolculuğa çıkar. Yolculuk boyunca atının bilgeliğine kulak veren aptal oğlan, masalın sonunda kendisi için bir şans olan Altın Tarak isimli kızı eş olarak alır ve yurduna döner. Eşi ve atı sayesinde her türlü engelin üstesinden gelen aptal oğlan, bundan böyle zenginlik ve mutluluk içinde yaşamaya başlar.

*Bana Şarkı Söylemeyi Öğret*⁶ de mizahi yönü ağır basan bir masaldır. Kahraman, üç kardeşin içinde en aptal olanıdır. Aptal olduğu vurgulanan kahramanın yaşamı üzerinde ezilmiş sineklerin olduğu kirli sobanın üzerinde yatmakla ve şarkı söylemekle geçmektedir. Kardeşlerinin aptal oğlana tahammülleri yoktur. Onu öldürmek için bir torbaya koyup nehir kıyısına getirirler. Aptal oğlanı yakmak için gereken odunu toplamaya ormana giderler. O sırada aptal oğlan, sıkıntıdan şarkı söylemeye başlar. Oradan geçen bir tüccar şarkıyı çok beğenir ve aptal oğlandan kendisine şarkı söylemeyi öğretmesini ister. Bu nokta, masaldaki gerçekliğin dönüşümü için ilk basamaktır. Aptal oğlan birdenbire değişerek kurnazlık yapar ve tüccara ancak üstünü çıkarıp çıplak bir halde torbaya girmesi durumunda şarkı söylemeyi öğrenebileceğini söyler. Bu sözlere inanan tüccar soyunur ve torbaya girer. Torbadan çıkan aptal oğlan ise tüccarın giysilerini giyerek orayı terk eder.

yolculuğu sırasında olağanüstü durumlarla karşılaşan aptal oğlan sonunda kuşu bulur. Bununla birlikte evleneceği kızı da bulmuş olur. Ancak kızla hayatını birleştirip kendisinden nefret eden kardeşlerinin üstesinden gelebilmek için türlü sınavlardan geçmesi gerekmektedir. Tüm sınavları başarıyla geçip masal sonunda zafere ulaşır.

⁶ Bu masal, “Şorskie Skazki Legendı” kitabınının 90. ve 91. sayfaları arasında yer almaktadır. Masalda, üç kardeşin en aptal olanı diğer iki kardeş tarafından hor görülür. En sonunda aptal oğlanı öldürmeye karar verirler. Bir çuvala koyup ormana götürdüklerinde aptal oğlan akıllıca davranarak yoldan geçen bir tüccarı kandırıp onunla yer değiştirir. Böylece ölümden kurtulmuş olur.

Aptal oğlanın hiçbir şey yokmuş gibi çuvalın içinde şarkı söylemesi, şarkı söylemeyi isteyen tüccara ancak çıplak halde çuvala girerse bu işi öğrenebileceğini öğütlemesi masalın mizahi yönünü açığa çıkaran komik unsurlardır. Mizahı açığa çıkarmak için başvurulan olaylar neticesinde aptalın gerçekten aptal olup olmadığı üzerine bir sorgu başlar.

*Alık Oğlan ve Şeytan*⁷ masalı olay örgüsü oldukça kısa olan bir anlatıdır. Şeytan akıllıca davrandığını düşünerek kendinden emin bir halde alık oğlanla dövüşmek üzere bahse girer. Alık oğlan, akıllıca davranarak şeytanın gücünü ilk önce ayıyla sınamasını sağlar. Alık oğlanın ismine tezat oluşturacak biçimde zekasını kullanmadaki bu pratikliği ince bir güldürüye neden olur. Nihayetinde ayıyla dövüşen şeytanın alık oğlanla dövüşecek enerjisi kalmaz. Şeytan iki kez daha alık oğlanla bahse girer. Alık oğlan her seferinde şeytanı oyuna getirmeyi başarır. Bu masalda yine kişiler arası tezat dikkat çeker ve aslında gerçeklerin görüldükleri gibi olmadığı vurgulanır. Kendisiyle bahse girmek isteyen şeytanı pratik zekâsıyla yöneterek başından def eden alık oğlan aslında görüldüğünden çok farklı olduğunu gösterir. Şeytan, şeytan değil, aptal da aptal değildir.

*Çaştan ile Kopçet*⁸ masalı diğer masallardan ayrı olarak fıkra türüne yakın bir anlatıdır.⁹ Birbirine zıt iki karakter olan Çaştan ve Kopçet’le ilgili bir anekdotu veren masal, Kopçet’in sürekli Çaştan’dan barut istemesi problematiği üzerine kurulmuştur. Bir gün Kopçet, ineğini çalan ayıyı öldürmek için Çaştan’dan tekrar barut istemeye gittiğinde hiç barut kalmadığını görür. Duruma üzülen ve şikâyet eden Kopçet’e Çaştan “*Ne koyarsan onu alırsın!*” der. Bunun üzerine ödünç aldığı barutları geri vereceğini ama şu anda acil baruta ihtiyacı olduğunu söyleyen Kopçet’e Çaştan’ın cevabı oldukça mizahi bir yorumdur: “*İneğin ne suçu var Kopçet? İnek ayıyı ödünç aldı. Bir gün geri verecek.*” (Çudoyakov, 2010: 89). Çaştan’ın Kopçet’e verdiği bu cevap bize çok tanıdık bir fıkra tipini Nasreddin Hoca’yı

⁷ Masal, “Pamyatniki Fol’klora Narodov Sibiri i Dalnego Vostoga” serisinin “Şorskiy Folklor” isimli cildinde 286. ve 289. sayfaları arasında yer almaktadır. Aptal oğlan ve şeytan arasında geçen bir anekdotu anlatan masalda, şeytan aptal oğlanı yeneceğini düşünerek yarışa davet eder. Aptal oğlan kendinden beklenmeyecek bir akıllılıkla şeytanı kandırır ve yarışını kazanır.

⁸ Bu masal, “Şorskie Skazki Legendı” kitabında 89. sayfada yer almaktadır. Kopçet’in sürekli Çaştan’dan kendi işleri için barut alması ve bunları geri vermemesi üzerine kurgulanan bu kısa masalda bir gün Kopçet tekrar barut istediğinde artık barut kalmaz. Bunun üzerine başından beri Kopçet’in sömürüsüne boyun eğen Çaştan akıllıca cevabıyla Kopçet’i şaşkına çevirir.

⁹ Fıkra türüne yakınlaşan bir anlatı olmasına rağmen Çudoyakov “Şor Masal ve Efsaneleri” isimli kitabında bu anlatıyı ‘Ev Masalları’ bölümüne dahil etmiştir. Bu nedenle anlatı fıkra türüne yakınlığı göz önünde bulundurulmasına rağmen masal türü olarak değerlendirilir. Aslında bu bir tür meselesidir ve Şor masalları arasında türler arasında oldukça silik çizgiler mevcuttur. Ancak bu tamamen başka bir çalışmanın konusu olup tür meselesinin Türk dünyası halk edebiyatlarında sık rastlanan bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Konuyla ilgili bilgi için bk. (Aça, 2006).

anımsatır. Çaştan da tıpkı Nasreddin Hoca gibi pratik zekâsını kullanarak verdiği akıllıca cevapla karşısındakini şaşırtır.

Geldiğimiz noktada her birine aptallık ve mizah çerçevesinde kısaca baktığımızda, masalların bir kısmında aptalın ilahi yardımlarla boyut değiştirdiğinin, bir kısmında ise aptalın asla gösterilen gerçeklikle bağdaşmayan, aslında oldukça pratik zekâyâ sahip bir tip olduğunun farkına varırız. Masallarda aptallık, absürtlük ve uyumsuzlukla bir arada sunulmuş ve aptal olduğu söylenenin ya da düşünülenin gerçekte görüldüğünden çok daha fazlası olabileceği gözler önüne serilmiştir. Aptal tipi ya sonunda akıllıya dönüşür veya hayatına etki eden diğer faktörlerin vesilesiyle daha üstün bir konuma geçer. Yukarıda adı geçen masalların hiçbirinde aptal, masalın sonuna kadar sadece aptallık özelliğini koruyarak tek boyutlu bir tip olarak kalmamıştır. Aptal tipinin aptallığı yüzeysellikte kalmış, onun altında yatan diğer yönleri gösterilmiştir.

Sonuç

Şor masallarında, bir fıkra kadar yoğun olmamakla beraber, aptal tiplerin kullanımıyla ortaya çıkan mizahın, var olanı ve kabul edileni ters çevirerek gerçek üzerine düşündürme fonksiyonu bulunduğu açıktır. Masallarda yer alan aptal tipler, henüz anlatı sahnesine çıkmalarıyla beraber, Robert Musil ve Erasmus'un sözlerini desteklercesine 'aptal oğlan' yakıştırmalarıyla dinleyicide bir gülümseme meydana getirirler. Masallardaki mizah, başlangıçta 'aptal oğlan' yakıştırmaları ve bu aptalın belli başlı sözlerle aşağılanmasından ibaret olsa da masalların ilerleyen bölümlerinde aptal tipinin yaşadığı keskin değişim ve dönüşüm ya da Çaştan ile Kopçet örneğindeki gibi aptal tipinin akıllıca sözlerle yenilgiye uğratılması gibi farklı yöntemlerle de gülmeyi hedef alır. Diğer yandan, sözü edilen masallarda karşımıza çıkan mizahın güçlü ve yoğun bir güldürüye sebep olmaktan ziyade, dinleyici/okuyucuyu ince bir düşünceye sevk ettiğini de belirtmek gerekir.

Aptallık zaten her yerde ve her zaman güldürür. Burada asıl dikkati çeken nokta aptallığın gizli ve kapaklı bir şekilde sorgulanması ve gerçeklik algısının kırılmasına dikkat çekilmesidir. Fenomenolojik yaklaşım aptalın anlatıdaki varlığının sebeplerini açık bir şekilde belirtilmesine yardımcı olur. Hayatta nesnelere ve bilgilere her zaman görüldükleri veya bize öğretildikleri gibi olmayabilir. Hayatın bir parçasını sunan anlatılarda da yaşamın bu ikircikli halini görmek şaşırtıcı değildir. Aptal tipi, kendisinden beklenenden çok daha fazlasını başarabilir. Hatta belki de o, akıllı olarak kabul edilenden çok daha iyi bir öngörü yeteneğine sahip olabilir. Akıllı ise bilinenin aksine gerçekten çok hesapsız ve cahil davranışlar sergileyerek karşısındakini hayrete düşürebilir. Akıllı ve aptal arasındaki tüm bu tezatlar ince bir mizaha yol açar. Aptallığın ve mizahın birleşimi gerçeklik üzerine bir sorgulama başlatır. Anlatının sonunda gerçeğin aslında ne olduğuyla ilgili karar dinleyici ve okuyucunun yetkisine emanet edilir.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2002). Şor Türkleri. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, 1297-1318.
- Aça, M. (2006). Tıva destan ve masallarının araştırılmasında tür sorunu. *Milli Folklor*, S. 72, 85-94.
- Arbaçakova, L. N. (2010). *Pamyatniki fol'klora narodov Sibiri i dalnego vostoga "Şorskiy Folklor"*. Rusya-Novosibirsk
- Çudoyakov, A. İ. (2010). *Şorskiy skazki legendi*. Rusya-Kemerova.
- Adler, A. (1983). *Kişilik bozuklukları ve toplumsal bütünleşme*. (Çev.: Belkıs Çorakçı), İstanbul: Say.
- Bergson, H. (2017). *Gülme komiğın anlamı üzerine deneme*. (Çev.: Mustafa Şekip Tunç), İstanbul: Dergâh.
- Davies, C. (1988). Stupidity and rationality: Jokes from the iron cage. *Humour in Society*. London: The Macmillan Press.
- Davis, M. (1993). *What's so funny? The comic conception of culture and society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Erasmus (2019). *Deliliğe övgü*. (Çev.: Yücel Sivri), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Feinberg, L. (2005). Mizahın sırrı. *Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (Çev.: Ali Çelik- F. Gül Özyazımcıoğlu Koçsoy), Ankara: Geleneksel.
- Fromm, E. (1995). *Çağımızın özgürlük sorunu*. (Çev.: Bozkurt Güvenç), İstanbul: Gündoğan.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. (Çev.: Harun Tepe), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Killi Yılmaz, Gülsüm. (2016). Geçmişten günümüze Şor Türklerinin dil durumuna genel bir bakış. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 244-285.
- Korkmaz, R. (2000). Tepegöz'ün fenomenolojik bir yorumu. *Dede Korkut Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Kuipers, G. (2016). Mizahın sosyolojisi. *Medya ve mizah*. (Çev.: Nilgün Dungan), İstanbul: Nobel Akademik.
- Mulkay, M. (1988). *On humour. Its nature and place in modern society*. Oxford: Polity Press.
- Morreal, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak*. İstanbul: İris.
- Musil, R. (2018). *Aptallık üzerine*. (Çev.: Ersan Üldes), İstanbul: Sel.
- Powell, C. (1988). *A phenomenological analysis of humour in society. Humour in society: Resistance and control*. London: Macmillan Press.
- Sanders, B. (2001). *Kahkahanın zaferi*. (Çev.: Kemal Atakay), İstanbul: Ayrıntı.
- Smajda, E. (2013). *Gülmek*. (Çev.: Sırma Naz Arım), İstanbul: Bağlam.
- Şentürk, R. (2016). *Gülme teorileri*. İstanbul: Küre.
- Usta, Ç. (2005). *Mizah dilinin gizemi*. Ankara: Akçağ.
- Zijderveld, A. (1982). *Reality in a looking-glass: Rationality through an analysis of traditional folly*.